

DIANA WIECZOREK, УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК. *SLAVIA ROMANA-SLAVIA BYZANTINA*. ОЧЕРКИ ПО ГЛАГОЛЬНОСТИ, Wrocław, 1997, 134 с.

Праця Діани Вечорек для сучасних славістів дуже потрібна. І насамперед тому, що у славістичному науковому середовищі домінує, як автор небезпідставно твердить, дуже загальне уявлення про українську літературну мову, недооцінка (чи навіть незнання) чинників, які впливали на взаємини контактуючих трьох слов'янських мов української, польської, російської. Це зумовлено багатьма причинами, однією з яких є, очевидно, те, що велика частина славістів, пройшовши російську лінгвістичну школу, де україністику – переважно з політичних міркувань – не вважали об'єктом, вартим пильнішої уваги, просто не була зорієнтована на вивчення питань, іноді дуже скомплікованих, пов'язаних з життям української мови та з культурою народу – її творця. Далося взнаки й те, що українську мову як іноземну довгий час вивчали тільки в окремих славістичних центрах.

Однак є й друга причина. Для певної частини славістів неухага до української мови, культури має інші корені. Це упередженість, байдужість, нехіть, мовчазне заперечення будь-яких проблем, пов'язаних з історією української мови та її сучасним життям, зверхність, небажання чути цю „безперспективну” мову, говорити нею і про неї... Ряд можна продовжити, а закінчити хіба що висловами „повна ігнорація”, „маніпуляція мовними фактами”, їх тасування, паплюження мови, часто на догоду певним політичним чи ідеологічним настановам. Це ті моменти, які від самої мови не залежать, але це не значить, що мовознавці мають їх обминати.

Об'єктом аналізу Д. Вечорек обрала українське дієслово. Про одну причину, яка привела її до теми, самої структури роботи, її змісту і навіть форми (написано російською мовою) – допомогти частині славістів ліквідувати прогалину у знаннях про українську мову, – ми вже згадували. Це усвідомлений поштовх. А про інтуїтивний, для якого мало лише самого знання, а потрібне добре розвинене відчуття естетики слова, автор пише на с.52, підкреслюючи, що імпульсом для поглибленої рефлексії над українським дієсловом став переклад українською мовою заголовка роману Я.Парандовського *Небо в піомієніах*. Ця іменна модель збережена в російському перекладі – *Небо в огнях*. Однак перекладач-українець пішов іншим шляхом: він дав романові дієслівну назву – *Небо пломєніє*. Чому? – запитує. автор, адже й іменна модель не чужа українській мові. Евентуально могло б бути *Небо в пломєніах* (є, наприклад, у Тичини *Небо в*

мальованих плакатах). Уважний, неупереджений читач не тільки знайде у монографії відповідь, а й поставить ще низку інших запитань, бо праця дає великий матеріал для роздумів, учить бачити мову як живий організм з великими потенційними силами, змушує вникати у не завжди збагненну таїну слова. Робота написана у контексті положень видатних філософів мови – В.фон Гумбольдта, О.Потєбні, Л.Вітгенштайна, М.Гайдеггера, ідеї яких не переставали жити наукову думку, у добрих традиціях тих учених, для яких взаємозв'язок мови, культури, історії самоочевидний.

Читаєш книгу – і вже по-іншому трактуєш багато дієслівних утворень. Бо коли Тичина пише „*Ти узорами узорсь, до глибин перепрозорсь*”, а трирічна дитина, яка ще не чула класичної народної тавтології „*зиму зимував*”, говорить „*а вітер так вітрує*”, то відчуваєш, наскільки органічною для українця є дієслівність. А коли Григір Тютюнник, у мові якого надзвичайно сильною є стихія народної розмовності, в уста підлітка вкладає фразу „*простягаю [до вогнища] збуряковілі руки*”, то вже виникає яскравий і скомплікований образ: руки не просто почервоніли, стали такими від холоду, осіннього пронизливого вітру, а, можливо, від уже примерзлої вогкої землі; з неї тисячі рук українських селян століттями вибирали буряк, а їх руки – буряковілі.

Дослідниця уточнює традиційно трактоване поняття „дієслівність” „вербалізація” і, шукаючи назву, яка адекватно відбила б процес, що звернув на себе увагу та став об'єктом вивчення, приходиться до терміна *оглаголивание*, підкреслюючи, що у роботах західнослов'янських лінгвістів його вже вживають (польське *uczyszowienie*, с.50). Буквальний переклад українською – *одієслівлювання* дещо незвичний, але саму суть і природу явища розкрито докладно та переконливо. У цьому відчутний високий рівень культури сприйняття, ґрунтовні знання, зрештою, розвинена ява й естетичний базис.

Процес „одієслівлювання” автор розкриває в одинадцяти частинах *Нарисів*. Звертають увагу самі назви цих розділів, які манерою викладу сприймаються як своєрідні лінгвістичні етюди: 1. *Словотвірне одієслівлювання*, 2. *Esse-одієслівлювання*, 3. „*Coniunctio quo + verbum finitum*”-одієслівлювання, 4. *Набере-одієслівлювання*, 5. *Плюсквамперфект*, 6. *Дієслівна гемінація*, 7. *Градаційні дієслова*, 8. *Полярні дієслівні форми*, 9. *Гіпокористичні дієслова*, 10. *Попо-дієслова*, 11. *Одієслівлювання девербатива*. Їх можна згрупувати, беручи до уваги а) різні, формально неоднорідні засоби, що активізують цей процес (1, 2, 3, 4, 11), б) вияв

особливої морфологічної динаміки дієслова (7, 8, 9, 10), в наявність дієслівних утворень, нестандартних у широких слов'янських рамках (5,6).

Не буде перебільшенням сказати, що польська дослідниця опоетизовує українську дієслівність, яку виявляє на рівні словотвору, синтаксису чи передану граматичною формою; її вабить легкість, з якою утворюється дієслово, його дивна „пружинність”, здатність скрізь увійти, всюди бути, вражає його мобільність і, як, підсумовуючи, каже автор, гіперактивність. Вона схильна визнати дієслівність – і в цьому має абсолютну рацію – як самовизначальну силу української літературної мови, а українське світовідчуття залежним від тої сили і вбачає в цьому один з найголовніших засобів виявлення української народнорозмовної стихії. Її сміливі мазки-шкіци малюють привабливий „дієслівний портрет” (вислів автора, с.65) української мови.

Не випадково у праці наведено вислів Антоненка-Давидовича: „широке вживання дієслів надає українській мові легкість вимови й мелодійність”. Мабуть, увага до фонетичної природи дієслова та його звукового оточення розкрила б ще одну грань мови. Цікавий у цьому плані такий факт: російський мовознавець В.Борковський, працюючи у Львівському університеті і вслухаючись в українську мову, своїм лінгвістичним вухом уловив дивну залежність між звуковим ладом української дієслівної форми зник і змістом самої дії. Вражає й чимало поетичних рядків. Так, М.Зеров, перекладаючи Горація, дає фразу „Бог милує малих, для гордих має кару, а славу сильних тьмить”. Вона багата не тільки змістом, де узагальнено велику життєву мудрість; у ній семантично багатий сам звуколад. Спочатку – дзвінкі з перевагою сонорних, далі – оті тверді і „грізні” *к, р*; а в короткій формі останнього дієслова, де дві однакові глухі приголосні – початкова і кінцева – „обрамлюють” слово, хіба не відчутно самої дії, коли намертво щось закривається? Якщо мудреці античності твердили, що річ має у собі звук, то, мабуть, дія також не має бути позбавлена цього.

Надійну базу для цікавих спостережень, нетрадиційним висновків дає авторці величезний фактологічний матеріал. Вона перечитала сотні сторінок українських текстів – художніх, публіцистичних, наукових, релігійних (тільки у списку українських авторів – понад сто прізвищ!). Серед текстів чимало культурологічно вишуканих, а поетику тих найталановитіших текстів, за проникливим відчуттям І.-Б.Антонича, однієї з найяскравіших постатей української літератури 30-х років, творить уже сам Бог. Мікротекстами з них щедро пересипана книга, а на основі самих текстів дослідниця робить висновок про тонку відшліфованість сучасної

української літературної мови. І ця думка носія польської мови, висока культура якої загально визнана, для сучасної української лінгвістики надзвичайно цінна. Адже чинники державно-політичного характеру зумовили своєрідну мовну ситуацію в Україні, яку у славістичному середовищі не завжди спроможні зрозуміти, тим більше, що аналогів у європейських державах вона не має. І коли сьогодні, українська мова таки входить у сфери, де впродовж багатьох десятиліть не мала права функціонувати чи була надзвичайно обмежена (причини – найрізноманітніші: від офіційної політики до психологічних мотивів), – а це державне будівництво, політичне життя, підприємництво, технічні науки, вища школа, виробнича сфера, армія, спорт, – коли заповнюються лакуни і йде процес становлення нових соціолектів, важливо, що такий різновид мови, „еталонний”, „високий”, існує. Україна в цьому плані може бути, як нам здається, ілюстрацією до надзвичайно глибокого за своєю суттю положення І.Франка „Мова росте елементарно, разом з душею народу”¹.

Відмітимо ще одну особливість монографії: погляд у ній на дієслово широкий, можна сказати – вільний, насамперед тому, що не прив’язаний до якоїсь уже прийнятої в науковій літературі схеми. З багатьох дієслів автор *Нарисів* прагне зняти „наклейку” неологізм, діалектизм (с. 65-69), оригінально підходить до дієслів-поетизмів, поглиблено трактує поняття „архаїзованість” і „архаїчність”; крім того, дає уваги до функціонування окремих дієслівних форм у різних стилях (с.106-107), торкається питань сучасної практики побутового літературного мовлення та ін. По-друге, особливості українських дієслів дослідниця охоплює, зіставляючи їх з іншими мовами. На передньому плані – польська і російська, на дальшому – інші слов’янські (чеська, македонська, сербохорватська), ще далі, коли виникають певні аналогії, маємо зіставлення з окремими фактами західноєвропейських мов (див. с. 75, 58, 60, 102, 107, 109, 111 та ін.).

Своєрідним фоном, який допомагає краще зрозуміти мовні питання і їх авторську інтерпретацію, є перша частина роботи *Україна на рубежі культур*, де тезисно охарактеризовано найвизначніші події майже тисячолітньої історії культурного життя українського народу. Мало

1 Про погляди І.Франка на мову як духовну сутність людини, народу див.: *Сербенська О. Франкова концепція зв’язку мови і духовності. – Наукові записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка, Львів 1990, с. 237–248.*

обізнаний читач дістає загальне уявлення про епоху середньовіччя в Україні, ренесансу та реформації, про українське бароко та освіту, про т.зв. українське відродження, особливо драматичне для українців ХХ століття, про історію становлення, формування, а також функціонування української літературної мови.

Обидві частини монографії пов'язані авторською ідеєю, яка заманіфестована у підзаголовку *Slavia Romana – Slavia Byzantina*. Ідея не нова. Чимало дослідників на фактах з культурного життя показували взаємини, які впродовж віків склалися між Україною, Заходом та Сходом. Базуючись на великому фактологічному матеріалі, метафорично це висловив історик І.Крип'якевич, підкреслюючи, що Україна, як римський Янус, має два лиця: одне звернене до Заходу, друге – до Сходу. Своєрідний образ цього маємо у Є.Маланюка. До речі, він, як читаємо у ґрунтовній праці з лінгвонаціології, начебто й шкодував за тим, що свого часу до нас (за винятком південно-західних і західних земель) не проник Рим з його цивілізацією дисципліни, ієрархії, організованої цілості². А І.Огієнко неодноразово твердив, що „Україна ніколи не лякалась західної культури, і західний вплив широкою річкою вільно котився до нас”³.

Однак, якщо йдеться про вивчення глибинних міжмовних зв'язків, виявлення типологічних орієнтирів мови, внутрішніх сил, що визначали б характер її розвитку, прояви генетичної інформації, то в цьому плані зроблено порівняно мало. Автор має рацію, відзначаючи, що в основному обмежувалися констатацією запозичень.

Український дієслівний масив, який автор подає у зіставленні з фактами інших слов'янських мов, приводить її до думки про середнє становище української мови. Ідея, як каже дослідниця, не апіорна. Н.Трубецкой, наприклад, ділив усі слов'янські мови на три групи і в одну включив українську та західнослов'янські чесько-польської традиції; своєрідно інтерпретував цю ідею Д.Бродович (про це на с.50). Додамо, що оригінальні думки про місце української мови серед інших слов'янських висловлювали також дослідники минулого століття (Е.Классен, А.Чертков, М.Красуський)⁴.

Ідею про належність „самобутньої української мови двом різним стихіям”, як читаємо в рядках „Від автора”, покладено в основу концепції

2 Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. – Дрогобич, 1997, с. 247.

3 Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. – К., 1918, с. 35.

4 Див.: Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація..., с. 193.

монографії. Виходячи з положення про генетико-типологічну дихотомію української мови і розуміючи це як співіснування в ній двох первенів – латино-польського і візантійсько-російського, дослідниця намагається бачити вияв цього у багатьох мовних фактах.

Лінгвістична близькість українського та польського народів звернула увагу багатьох дослідників, говорив про це, наприклад, видатний історик М.Грушевський. Однак упродовж довгого часу в різних видозмінах надзвичайно активно реалізували „ідею” про те, що весь сенс історичного буття України та українців полягав у тому, щоб відірватися від Польщі і злитися з Росією. Стереотипи закладали ще в ранньому дитинстві; кілька поколінь виховані на *Тарасові Бульбі* та *Гайдамаках* і водночас на возведеній у міф Переяславській події та „возз’єднравчій” теорії. Навіть історія пам’ятника Богданові Хмельницькому, як пише про це І.Огієнко⁵, дуже промовиста: у моделі, яку виготовив російський скульптор М.Микешин, під копитами баского коня лежав труп ксьондза-езуїта, укритий пошматованим польським знаменом, далі, за конем, збита його копитом, сторчма летіла зі скелі фігура польського пана. Зрозуміло, що на такому соціопсихологічному і державно-політичному фоні та й при заангажованості значної кількості українських лінгвістів проблематикою двомовності, що в повоєнні часи була визнана як одна з найпріоритетніших, годі було думати про те, щоб розвивати дослідження про мовну близькість українського народу з іншим слов’янським, крім російського.

Д.Вечорек частково заповнює цю прогалину і дає науковцям зрозуміти, що українська мова криє в собі багато непізнаного і дивовижно цікавого. Дослідниця свідомо того, що окремі положення потребують уточнення, а то й дальшого розвитку, що багато чинників, які зумовлювали культурно-цивілізаційний розвиток і сучасний стан української мови, а літературної зокрема, вимагають поглиблених студій. Є й деякі суперечливі твердження; безперечно, у багатьох моментах потрібним був би діахронічний аспект і – що дуже важливо – притягнення діалектного матеріалу, бо власне на міждіалектній основі, як це уже загально визнано, сформувалася нова українська літературна мова. Для славістів учена робить надзвичайно важливий висновок. Вона передбачає – а для цього уже нагромаджені вагомні підстави, – що лінгвістична славістика напередодні якісно нового синтезу фактів, які визначають поняття

5 Огієнко І. Цит.праця, с. 228-229.

„східнослов'янська мовна система”, „східнослов'янська триєдність”. Дослідження, побудовані на фактичному матеріалі, як стверджує автор, допоможуть відійти від бездоказових маніпуляцій, пов'язаних з українським матеріалом, від абсолютизації безсумнівних подібностей між українською та російською мовами і від повного ігнорування слов'яно-латинської орієнтації української мови, від понять-міражів, яких нагромадилося чимало (с.124). Д.Вечорек у гурті тих польських дослідників, які впродовж останніх років плідно працюють над українською проблематикою, хоч, скажемо, серед славістів, кого цікавить самотність української мови та її найвищий вияв – літературна форма, відцентрові та доцентрові сили, що забезпечують її саморух, саморегуляцію, зберігають життєдіяльність, живлять потенційні сили, – вона одна з перших. Польські дослідники знайомляться з роботами українців (у списку літератури, що поданий у монографії, їх чимало); бо прикро було чути з уст нашого метра Ю.Шевельова, коли на престижному форумі він з болем говорив, що ніхто не читає праць українських лінгвістів, ніхто не посилається на них (йшлося насамперед про видання радянських часів – „Мовознавство”).

Книга дбайливо й гарно оформлена. І те, що тираж її розійшовся, і в книгарні Вроцлавського університету, стараннями видавництва якого вона побачила світ, її вже нема, є найкращим свідченням актуальності праці, зацікавлення наукової громадськості питаннями української мови.

ОЛЕКСАНДРА СЕРБЕНЬСКА

МАЯ ШИМОНЮК, ДЕСТРУКЦИЯ ЯЗЫКА И НОВАТОРСТВО ХУДОЖЕСТВЕННОГО СТИЛЯ (ПО ТЕКСТАМ АНДРЕЯ ПЛАТОНОВА), Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1997. 122 n.

В рецензируемой монографии исследуются черты идиостиля прозы Андрея Платонова – так называемого „возвращенного” писателя, чьи произведения после длительного замалчивания вновь стали достоянием русской культуры. Автор, опираясь на тончайший семантический анализ текстовой ткани повестей и рассказов А. Платонова, раскрывает тайну его художественного стиля, который всеми исследователями оценивается как оригинальный, совершенно необычный, ни на кого не похожий, деформирующий закрепленные в языковом сознании нормы и даже